

הסבא והאהובה שבמגדל

בפרשת 'דברים' קוראים אנו על מה שניתן לכנות לידתו של הביאור, ראשיתה של הפרשנות במסורת היהודית: "בַּעֲבֹר הַיַּרְדֵּן בְּאֶרֶץ מוֹאָב הוֹאִיל מֹשֶׁה בְּאֵר אֶת הַתּוֹרָה" (א, ה). מושג הפרשנות חובק עולמות, ומלווה אותנו בכל מישורי החיים. עלם המקבל מכתב (דוא"ל?) מהעלמה האהובה עליו, רופא המנסה להבין סימפטומים מסוימים, פסיכולוג המנתח חלום, מוסיקאי המנצח על תזמורת, כולם עוסקים, בצורה זו או אחרת, בפרשנות. כך גם הקורא בתורה, כדי להבינה, חייב לפרשה תוך מאמץ כן. התורה שבכתב זקוקה לתורה שבעל פה, שאחד ממרכיביה הוא הביאור, משימה בה מתחיל משה בפרשתנו.

בצורות שונות תיארו אבותינו את פעולת הביאור. אחת מהן רוצה אני להביא לפניכם היום. היא מצויה בספר הזוהר (בפרשת משפטים), בחלק הידוע כ'סבא דמשפטים'. מסופר שם על רבי חייא ורבי יוסי המזדמנים במקרה למגדל צור. ר' יוסי מספר לר' חייא שאת הדרך הוא עשה בלווית חֲמֵר זָקֵן ("סבא") שהטריד אותו בחידותיו המוזרות. כשר' יוסי תיאר את החידות, הבין ר' חייא שסבא זה אינו חמר פשוט, אלא מיסטיקאי חשוב ומתוחכם. הם מחפשים אחריו, פוגשים אותו, ובשיחה שמתעוררת מוסר להם הסבא, רבות מתורותיו הסודיות. בין תורות אלו, מספר הסבא משל, אותו אביא בתרגום מארמית: "משל למה הדבר דומה? לאהובה, יפת תואר ויפת מראה, והיא נסתרת בסתר בהיכלה, ולה אהוב יחיד, שבני אדם לא יודעים עליו אלא נסתר הוא. מתוך אהבה שהוא אוהבה, עובר אותו אוהב תמיד על יד שער ביתה, ונושא עיניו לכל עבר. היא יודעת שאהובה הוא הסובב תמיד על יד שער ביתה. מה עשתה? פותחת היא פתח קטן באותו היכל נסתר שהיא שם, ומגלה פניה לאהובה, ומיד חוזרת ומתכסית. כל אלו שהיו עם האהוב לא ראו ולא הסתכלו, אוהבה לבדו [ראה], וקרביו, לבו ונפשו יצאו אחריה. הוא ידע שמתוך האהבה שהיא אוהבת אותו נתגלתה אליו לרגע לעוררו".

הסבא מסביר בעצמו את משמעות המשל. העלמה הנסתרת היא התורה: "בוא וראה, דרך התורה כך הוא: בראשונה כשהיא מתחילה להתגלות לאדם, היא רומזת לו ברמז, אם הבין, טוב. אם לא הבין היא שולחת אליו [מסר] וקוראת לו פתי, שייגש הנה ואשיח עמו ככתוב (משלי ט, טז) מִי פֶתִי יִסֹר הִנֵּה... ניגש אליה, מתחילה היא לדבר עמו, מבעד למסך שפרשה ביניהם, דברים לפי דרכו, וזהו הדרש. אחר כך היא משיחה עמו מבעד לצעיף דק דברי חידות, זו היא ההגדה. לאחר שהוא רגיל אצלה היא נגלית לו פנים בפנים ומדברת עמו על כל סודותיה הנעלמים... שהיו צפונים בלבה מימים קדמונים [הסוד]. ואז הוא... בעל תורה וודאי". המושג 'בעל תורה' מקבל עכשיו משמעות מילולית. הסוד שבטקסט הוא ידיעה אינטימית, כיחס הנוצר בין זוג אוהבים. אלא שהסוד כבר רמוז בשיחות הראשונות שבין האוהבים: "אמרה לו: ראית דבר הרמז שרמזתי לך בראשונה, כך וכך סודות היו בה... מיד הוא רואה שאין להוסיף על אותם הדברים ואין לגרוע

ממנו אפילו אות אחת". בצורה כזאת מתאר הזוהר את הרמות השונות של הפרשנות. היחס שבין הקורא לטקסט הקדוש מתואר כאהבה.

מגדל עוז

הסיפור תם אך לא נשלם. את המשכו כתב איש האשכולות, המקובל רבי משה חיים לוצאטו (הרמח"ל), שהשנה חוגגים אנו שלוש מאות שנה להיוולדו. הוא עושה זאת ב'מגדל עוז', אחד מהמחזות שכתב. במבוא למחזה הוא כותב: "במדרש הקדוש, קדוש מדבר, ידמה במשלו תורת ה' ואשר חפץ בה אל נערה...". "במדרש הקדוש, קדוש מדבר", זהו הסבא שבפרשת משפטים בספר הזוהר מספר לנו את משל האוהבים. הרמח"ל מוסיף "זאת לקחתי היום ותהי לי למוסדותי, לבנות עליה מְשָׁלִי". 'מגדל עוז' הוא אכן ההמשך לסיפור. ואכן המחזה מספר לנו על הר מהררי קדם, בפסגתו מגדל מבוצר, ובראשו – גינה. לכאורה, לא הייתה דרך להגיע למגדל ולגינה. המלך ייעד את בתו שלומית למי שימצא את הדרך. גיבור המחזה, שלום, אוהבה ואהובה של שלומית, הגיע במקרה להר והמגדל עורר את סקרנותו. הוא חיפש דרך אליו, מצא מערה, נכנס בה, נתקל בדלת. שלום פותח אותה, כשהחותם של טיט הנועל אותה נופל ומתפורר, והוא מוצא את עצמו בגינה. שלום לא ידע על הבטחתו של המלך והולך לדרכו. אחריו מגיע האנטי-גיבור, שמו זיפה. זיפה מוצא את עקבותיו של שלום, נכנס גם הוא לגינה, ומביא את תגליתו למלך המייעד לו את בתו. בעקבות הרפתקאות שונות – עליהן לא אעמוד כאן – מתגלית האמת, ושלום ושלומית מממשים את אהבתם.

מה משמעות השם המוזר: 'זיפה'? הוא אמנם שם מקראי (דברי הימים א ד, טז) וּבְנֵי יְהוֹלָלָל: זִיף וְזִיפָה... ", אולם הוא לא נבחר במקרה. הוא מצוי במקורות בשני מקרים שונים. בתיאור עשיית עגל הזהב נאמר (שמות לב, ד): "וַיִּצֶר אֹתוֹ בְּחָרָט וַיַּעֲשֶׂהוּ עֵגֶל מִסֵּכָה". רש"י מפרש את הביטוי "וַיִּצֶר אֹתוֹ בְּחָרָט" בשני פירושים שונים. הפירוש השני הוא עבורנו כמעט מיידי: "וַיִּצֶר לשון צורה, אֹתוֹ בְּחָרָט, כלי אומנות הצורפין שחורצין וחורטין בו צורות בזהב כעט סופר החורט אותיות בלוחות ופינקסין כמו (ישעיה ח, א) "וַיִּכְתֹּב עָלָיו בְּחָרָט אֲנֹשׁ". במצבים של ספק בהבנת פסוק, מסתמך רש"י על תרגומו הארמי של אונקלוס: "וצר יתיה בְּזִיפָא". ורש"י מסביר: "החרט – לשון זיוף הוא כלי אומנות שחורצין בו בזהב אותיות... ומזייפין על ידו חותמות". ואכן, הגמרא מדברת על שטר מזויף 'שטרא זייפא' (בבא בתרא לב ע"ב) או במפרשים 'שטרא זיפא'. ואגב, חז"ל מדברים על ארבעת שופטיה של העיר סדום (סנהדרין קט ע"ב): "ארבע דייני היו בסדום שקראי, זייפי [זייפן] ומצלי דינא [מטה דין]". לשם 'זיפה' יש אכן שושלת יוחסין המייצגת את הזיוף.

מי הוא זיפה? אולי, רומז הרמח"ל בשם זה לשבתאים, חסידי משיח השקר שבתאי צבי. בשם האמת הכמוסה של הקבלה, הרסו השבתאים את יסודות היהדות. הסבא תיאר לפנינו את אלו שלא יכלו להגיע לנערה, לאמת המסתתרת במבצר הטקסט. הרבה הוגים עייפים בימינו, חושבים שזאת משימה בלתי אפשרית, אין נערה ואין אמת. הרמח"ל הציג לפנינו בעיה אחרת, מלכודת המיוצגת בדמותו של זיפה. העמדת הפנים של אלו שלכאורה מצאו את הדרך לאמת הפנימית.

אכן, לפנינו בכל דור ובייחוד בדורנו מלחמה כפולה. נגד אי-האפשרות להבנה האמיתית, הפשט והרמז שבטקסט, ונגד הפרשנות שיש בה זיוף.

"הואיל משה בָּאֵר אֶת הַתּוֹרָה", אך מה זה 'בָּאֵר'? הראי"ה קוק המשיל את הביאור לשאיבת מים מבאר. הקבלה מופלאה, אך אולי הפשט שונה. חבקוק נצטווה (ב, ב): "כְּתוֹב חֲזוֹן וּבְאֵר עַל הַלְּחוֹת לְמַעַן יֵרוּץ קוֹרְא בּוֹ", ולפניו משה (דברים כז, ח): "וְכָתַבְתָּ עַל הָאֲבָנִים אֶת כָּל דִּבְרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת - - בְּאֵר הֵיטֵב". האל"ף מסתירה את קשריה עם הה"א. הכתיבה חייבת להיות בהירה, לא ככתב הקלאסי של הרופאים או של תלמידי בבחינות. 'באר' מקבל עכשיו את מלוא משמעותה. הביאור חייב לנסות ולהבהיר את הטקסט, ולא רק באותיותיו. לפי חז"ל 'בָּאֵר הֵיטֵב' כולל את תרגום התורה, כדי שהעולם יוכל להבין אותה.

אכן, בכל מקום רודפת אותנו שאלת הפרשנות. המידע המודיעיני המתקבל האויב, גם הוא מצוי במגדל נעול. הוא חייב בפרשנות. על הפירוש הלא-נכון שילמנו מחיר נורא במלחמת יום הכיפורים הטרגית. גם המדינאי חייב להיות קודם כל 'פרשן', פרשן של המציאות ושל כוונות האחרים. חובתו הראשונה היא האמת, ואמת כלפינו. 'בָּאֵר הֵיטֵב', היא הניגוד המוחלט לפוליטיקה ולדיפלומטיה, אמנות הרב-משמעות בחוזים ובאמנות, רמאות עצמית הדוחה בעיות, ומכשירה עוולות. אלו הם מעשי זיפה, שישלוט עד אותו יום שבו לא תהיה אפשרות אחרת אלא להוציאו תוך הקרבת קורבנות רבים, רבים מדי.